

Lärarutbildning i historisk belysning

Författare:

Agneta Linné

Ett mångfasetterat fält

Att utbildas till lärare innebär att bli delaktig i en specifik kultur. De läroanstalter som utbildar lärare bidrar till att forma uppfattningar och idéer om den meningsfulla kunskapen, det normala och det avvikande barnet, den goda skolan och den goda läraren. I mångt och mycket är det också i texter för lärares utbildning som föreställningar om skola och pedagogiskt arbete formuleras. I Sveriges första stadga för folkundervisning 1842 är det sålunda genom att beskriva vad läraren förväntades kunna och veta och hur han borde vara som skolans innehåll och bärande ideal – skolans etos – indirekt uttrycks.

I dagens utbildning av lärare möts olika spår. En historisk skiljelinje går mellan de lärarutbildningar som skedde i statsmaktens regi och de som tog form på initiativ av enskilda entreprenörer eller organisationer. Lärarutbildningarnas historia speglar spänningsfältet mellan offentligt och privat i skola och samhälle. Dagens utbildning av lärare har rötter i universitetens bildningstradition och i kyrkans religionsundervisning men också i kulturer som formats av 1800-talets pionjärer i barnträdgårdar, folkundervisning, läroverk, flickskolor, vård och yrkesundervisning samt i akademier och skolor för de sköna konsterna, för kroppens fostran och handens arbete.

Flera av traditionerna har varit starkt kvinnodominerade och utgör bidrag i kvinnors vägar att erövra plats i det offentliga. Andra lärarutbildningstraditioner har dominerats av män. Frågan om kön/genus, liksom frågan om olika samhällsklassers tillgång till fortsatta studier, berör i hög grad lärarnas och deras utbildningars historia. Det gör också frågan om relationen mellan skolans praktiska, teoretiska och estetiska ämnen liksom relationen mellan förskola och skola. Den här korta artikeln kan endast ge en begränsad introduktion till ett synnerligen omfattande och rikt förgrenat område i utbildningens historia. Den intresserade hänvisas till litteraturlistan för fortsatt läsning om de mångfasetterade utbildningstraditioner som ofta rätt och slätt benämns "lärarutbildningen".

Att skolas till lärare – särskilda utbildningar tar form

Folkskolan och dess lärare

Det var under 1800-talet som särskilda skolor eller kurser för blivande lärare började inrättas, och det var då statsmakten allt tydligare började reglera utbildningen av skolans lärare. Lärarutbildning blev ett steg på vägen mot en samlad styrning och ledning av skola och folkundervisning. Lärdomsskola och folkundervisning hade tagit form efter skilda spår och det kom också att gälla utbildningarna för lärare i läroverk och i folkskola.

1842 års stadga för folkundervisningen ägnade en av fjorton paragrafer åt utbildningen av lärare för folkskolan. Här stipuleras att såväl i huvudstaden som i varje stiftsstad bör domkapitlet bereda "tillfälle för dem, som vilja egna sig åt folk-lärare-kallet, att i ett seminarium erhålla underwisning och öfning i de till detta kall hörande ämnen." (SFS 1842:19, § 5). Redan 1830 hade emellertid Sällskapet för växelundervisningens befrämjande inrättat en så kallad normalskola i Stockholm med tillhörande seminarium, där lärare fick praktisk utbildning. Detta seminarium övertogs senare av staten och omvandlades till Folkskoleseminariet i Stockholm. I och med tillkomsten av seminarierna, och stadgans bestämmelse att läraren helst borde vara examinerad, tilldelades också folkskolans lärarkår en särskild legitimitet. Samtidigt åtskildes utbildningen av folkskolans lärare från andra utbildningsinstitutioner som läroverk och universitet. Grunden hade lagts för uppkomsten av en ny yrkeskategori – folkskolläraren.

Tillkomsten av folkskolan och dess statliga lärarutbildning kan förstås i skärningspunkten mellan en stat på väg att ta allt starkare ansvar för allt fler samhälleliga uppgifter och ett steg för steg allt mer mångfasetterat och rörligt samhälle. Den folkskola som fick sin första stadga år 1842 formades i ett samhälle, där kristendomen i luthersk tappning var den självklara grunden för medborgarskap. Katekesen stod i centrum för vad barnen skulle lära sig, och den skulle läras utantill – ett och endast ett svar var det riktiga. Till en början dominerade kristendomsundervisning och enkla basfärdigheter innehållet också i folkskoleseminariernas undervisning. Läraren skulle lära sig det han eller hon själv skulle förmedla till skolans elever. Seminariet lärde också ut hur den blivande läraren skulle klara att praktiskt organisera arbetet i en skola. Det var ingen kritisk, undersökande eller ifrågasättande person som skulle läras till lärare, utan en samvetsgrann studerande, som tränades att behärska en väl avgränsad uppgift på basis av förebildliga modeller. Underordning och ödmjukhet, att inte vara anspråksfull, var ideal som genomsyrade seminarierna. Seminarieundervisningen byggdes stegvis ut och kom att omfatta studier i alla skolämnen, i pedagogik och metodik samt handledad övningsundervisning i seminariets övningsskola.

Från växelundervisning till lektioner

Viktigt i lärarens kunnande var att behärska en bestämd metodik för arbetet i skolan. Redan 1842 års stadga hade pekat ut växelundervisning som den modell för att organisera en skola som alla lärare måste kunna utöva. Metoden gavs legitimitet inte minst med ekonomiska argument i en situation där behovet att bygga upp skolor var enormt och antalet utbildade lärare ringa. Växelundervisningsmodellen kom emellertid snart att kritiseras från olika håll. Framför allt bars kritiken fram av dem som förespråkade en starkare kontroll av den inre människan, i motsats till den yttre disciplinering som den förhärskande modellen var bärare av. Lärarens röst borde nå varje enskilt barn direkt och oförmedlat.

När statsmakten 1864 beslutat att växelundervisning skulle överges till förmån för samtidig undervisning började en ny praktik långsamt ta gestalt. *Lektionen* tog form som redskap för läraren att nå varje enskilt barns själ. Att strukturera arbetet i form av lektioner, där kommunikationen mellan lärare och elev följde en särskild mall, kom att bli djupt rotat i skolans erfarenhetsrum. Den praktiska teori som kan urskiljas – med frågor och svar enligt modell från katekesen, med åskådningslära och begreppsbildning utifrån bestämda mönster – konkretiserades och utvecklades under

1900-talet. Seminariernas arkiv rymmer intressant material om hur lektioner såg ut eller tänktes se ut. Hela lektioner skrevs ner som led i övningsundervisning och examination. Det kunde röra sig om kommenterade dispositioner men vanligt var lektionsplaner som utformades replik för replik.

Kvinnor ges tillträde

Folkskoleseminarierna kom att bli viktiga för kvinnors rätt att tillägna sig utbildning, skapa sin egen försörjning och skaffa sig tillträde till det offentliga livet. 1859 hade statsmakten beslutat att kvinnor skulle få tillträde till folkskolläraryrket. Då bestämdes också att några av dåtidens folkskoleseminarier skulle göras tillgängliga enbart för kvinnor och att några av lärarna där skulle vara kvinnor. Folkskollärarinneseminarier blev därigenom bland de tidigaste högre läroanstalter i landet där kvinnliga lärare kunde få anställning. Här tog också (1918) de allra första kvinnliga lektorerna plats, liksom de första statligt anställda kvinnliga rektorerna. Här kan särskilt nämnas Anna Sörensen, rektor vid Folkskoleseminariet i Stockholm åren 1919-1935. Hon blev en kraftfull förespråkare för folkskolan som bottenkola, för en läroplan med barnet i centrum och för en kristendomsundervisning av annan karaktär än katekesläsning.

Ungefär samtidigt med folkskollärarinneseminierna inrättade statsmakten också Kungl. Högre Lärarinneseminarier i Stockholm, som tillkom 1861 i syfte att utbilda lärarinnor för flickskolor och seminarier, och som kom att få unik betydelse som högre läroanstalt för kvinnor. Fredrika Bremer var en av dem som starkt arbetade för att detta seminarium skulle komma till stånd och som intresserade sig mycket för dess lärare och elever.

Också småskoleseminarier för lärarna under barnens första två skolår växte fram under senare delen av 1800-talet, ofta utifrån enskilda initiativ men från 1870-talet i allt större utsträckning en landstingens angelägenhet. Folkskoleseminarierna kunde även inrätta en kortare utbildning av småskollärare. Småskolans lärare – till övervägande del kvinnor, som blev billigare att anställa – utbildades främst i att lära barnen läsa, skriva och räkna och i att ge dem en allra första omvärldsorientering.

Något om social rekrytering

Att folkskoleseminarier inrättades i så många delar av landet, i stället för att, som ett antal riksdagsmän förordade, begränsas till en eller två större, centralt placerade lärosäten, kom också att få betydelse ur folkbildningssynpunkt. Utbildningen till folkskollärare drog till sig många unga ur samhällsklasser där fortsatta studier inte var självklara. Ursprungligen hade seminarierna, som då i huvudsak rekryterade manliga studerande, främst dragit till sig elever vars fäder var verksamma inom jordbruket. Söner till bönder och torpare gavs här en möjlighet till skolorbildning som samtidigt förberedde för ett yrke. Från 1900-talets första decennium finns statistik över elevernas sociala härkomst. En uppskattning för åren 1901-06 visar bl.a. att det särskilt är de manliga seminarierna som drar till sig söner från lantmannabefolkningen, medan de kvinnliga seminarierna i högre grad rekryterar döttrar till hantverkare, handlande och borgerlig medelklass samt ämbetsmannayrket.

Lärdomsskolans lärare

Läroverkslärarna fick sin teoretiska utbildning vid universiteten. Från 1865 förväntades de därefter gå provår vid något av de särskilda statliga provårsläroverken, dvs. auskultera och undervisa under handledning och – något längre fram i tiden – delta i viss teoretisk undervisning i pedagogik. Ämnesstudier vid universitet – vid denna tid ej särskilt anpassade till ett kommande yrkesarbete som lärare – omfattade således den största delen av läroverkslärarnas utbildning. Deras utbildning och den skola de utbildades för skilde sig avsevärt från folkskolan och dess lärarutbildning.

Läroverket var vid 1800-talets mitt en institution för gossar, med några undantag ur borgerliga skikt. En mycket liten andel av dåtidens unga hade möjlighet att studera där. Vid de statliga högre allmänna läroverken var fram till 1920-talet endast pojkar elever och enbart män lärare. Lärdom, elit och manlighet präglade institutionen och dess traditioner. Läroverksläraren gestaltade en bestämd auktoritet, till stora delar sammansatt av rätten att enväldigt bedöma, rätten att åtnjuta vördnad just i sin egenskap av lärare (för en elit) och förmågan att förmedla lärdom och ämneskunnande.

Ett litet antal akademiskt utbildade kvinnor hade också gått provår, en möjlighet de fick kring sekelskiftet 1900. De kunde dock inte själva få arbete i det statliga läroverket förrän långt in på 1900-talet; deras marknad blev den privata flickskolan. Flickor var fram till 1905 med ett undantag (normalskolan vid det statliga Kungl. Högre lärarinneseminariet) helt hänvisade till privata, avgiftsbelagda, flickskolor och ett fåtal privata samskolor för sin högre utbildning. Först 1927 fick de tillträde till det statliga läroverket, som då också sedan några år hade öppnats för kvinnliga lärare.

Lärare i gymnastik, musik och teckning

Till de tidiga utbildningarna av lärare hör de som vände sig till lärare i musik, teckning och gymnastik. Vikten av undervisning i dessa ämnen framhölls i 1800-talets skolordningar och särskilda lärare började anställas i läroverk, flickskolor, seminarier och större folkskolor i större städer. Statlig utbildning av musklärare startade i början av 1800-talet i Kungl. Musikaliska Akademiens regi med tyngdpunkt vid att utveckla färdigheter i sång och instrumentalmusik. Teckningslärare utbildades först vid Akademien för de fria konsterna från 1859 och från 1879 vid Tekniska skolan/Konstfack. Här hade kvinnor tillträde. Vid Tekniska skolans första kurser för teckningslärare var t.ex. samtliga elever kvinnor. Längre dominerades utbildningen av traditioner som lärde ut konsten att kunna avbilda väl, där ett tekniskt behärskande av ritkonst var viktigt. Så småningom, under 1900-talet, knöt man också an till konstpsykologiska strömningar. Gymnastiklärare utbildades vid Gymnastiska Centralinstitutet som inrättats 1813 – här fick kvinnor tillträde till lärarutbildning under 1860-talet. Den tradition av kroppens fostran och fysiska träning, som förvaltats av Per Henrik Lings lärjungar, finns alltså som ett stråk i lärarutbildningarnas historia.

Aktörer och reformer i en ny tid – om 1900-talets första decennier

Nya maktförhållanden och nya idéer

Under 1880-talet hade folkskolans lärare börjat träda fram som en ny, viktig intressegrupp i samhället – en grupp som gjorde anspråk på att komma till tals när det gällde skola och lärarutbildning. Med företrädare som Fridtjuv Berg, Emil Hammarlund och Alfred Dalin utmanade folkskollärarna och deras nybildade kårorganisation, Sveriges allmänna folkskollärareförening, den etablerade seminarieutbildningen. Lärarutbildningen blev ett led i att stärka lärarnas ställning som yrkeskår och dess innehåll diskuterades flitigt i folkskollärareföreningens kårorgan, *Svensk Lärartidning*.

Fosterlandet och nationen lyftes nu fram som integrerande idéer för moral och samhällsnytta. Sundhet och hygien ställdes på dagordningen och optimistiska föreställningar om framtida utveckling utmanade idéer om att allt en gång var givet. Barndom och ungdom började ses som särskilda skeden i människans utveckling, möjliga att studera med vetenskapliga metoder. Ellen Keys tankar om ett barnets århundrade sågs som karakteristiska för en ny tid och en ny pedagogik. Att sociala eller pedagogiska problem skulle kunna tacklas med hjälp av vetenskap öppnade för framtidsoptimism.

Förändrad folkskollärarytbildning

År 1906 tillsattes en statlig kommitté med uppdrag att reformera folkskoleseminarierna. Den hade föregåtts av en framställan från Sveriges allmänna folkskollärareförening med krav på en genomgripande förändring av folkskollärarnas utbildning. Senare fick kommittén ett vidgat uppdrag att utreda en omorganisation av hela folkbildningsväsendet i praktisk riktning, något som bl.a. ledde till en radikalt förändrad undervisningsplan för folkskolan. Folkskolläraren Fridtjuv Berg utnämndes till kommitténs ordförande efter sin korta första period som ecklesiastikminister; Berg efterträddes av Harald Dahlgren 1911, när han på nytt utsetts till ecklesiastikminister. I kommittén tog också en av de kvinnliga seminarieadjunkterna, Hedwig Sidner, plats. Sidners insats i kommittén var betydande. Hon var bl.a. i flera år tillsammans med Fridtjuv Berg och Harald Dahlgren arbetande ledamot av det utskott som utarbetade förslaget till ny lärarutbildning.

Folkskoleseminariernas nya stadga och undervisningsplan stadfästes år 1914 och innefattade bl.a. en dramatisk nedskärning av kristendomsämnets omfattning till förmån för modersmålet, biologi, gymnastik med lek och idrott samt ett främmande språk. Det nya ämnet psykologi skulle utgöra teoretisk grund för pedagogikämnet. Här möter vi beskrivningar av laborativa, undersökande metoder och här formuleras en kristendomsundervisning som förväntas utgå från evangelierna snarare än katekesen. Att lek och idrott fogas till gymnastiken var något nytt, liksom hälsolära som del i ämnet biologi – lärarna görs till medarbetare i ett stort folkhälsoprojekt. Barnet och dess själ tar plats i seminariernas nya läroplan. Nationen och folket lyfts fram som utgångspunkt för solidaritet och sammanhållning. Läraren ska bildas till en sedlig och självständig personlighet.

Parallellt med dessa förändringar ändrades också lektionernas tilltal. Upprepning av enkla ord och fraser ur en given text, förmedlad genom en sluten frågeteknik, var på väg att efterträdas av en mer personlig röst. Kunskapens innehåll framgick inte längre självklart ur den situation där människan levde och arbetade. Barnet förväntades utveckla en rad symboliska föreställningar om världen utanför klassrummet, och läraren utbildades att tolka den moraliska visdomen hos bibliska berättelser och att åskådliggöra nationens storhet, naturens lagar eller industrins arbete i ett personligt tal till barnen i det moderna samhället och den moderna skolan.

Reformerad läroverkslärarutbildning och professur i pedagogik

I 1900-talets början reformerades också läroverkslärarutbildningen. 1907 inrättades en särskild universitetsexamen för blivande ämneslärare, filosofisk ämbetsexamen, med fasta ämneskombinationer med utgångspunkt i läroverkets ämnen. Också de akademiska ämnenas innehåll skulle nu i viss mån anpassas till läroverksämnena. Därtill skulle de studerande genomgå en särskild kurs i psykologi och pedagogik, något som fick konsekvenser för provåret. Vissa av dess pedagogisk-metodiska delar fördes över till den praktiska delen av provåret och de teoretiska studierna i pedagogik ersattes av en obligatorisk akademisk kurs i pedagogik vid universitetet – obligatorisk för dem som inte avlagt akademiskt betyg i ämnet.

Den här reformen kom att få betydelse när det gäller den första professuren i pedagogik, som inrättades vid Uppsala universitet vid samma tid, och som föregåtts av motioner i riksdagen av de ovan nämnda folkskollärarna Fridtjuf Berg och Emil Hammarlund – och som just motiverats med lärarutbildningarnas behov av pedagogik som vetenskap.

Utbildning av barnträdgårdsledarinnor, lärare i slöjd och huslig ekonomi, vårdlärare, speciallärare

Statsmakten intresserade sig vid denna tid främst för hur lärare för folkskola och läroverk skulle utbildas. Många av de läroanstalter som utbildade vad vi idag kallar lärare tillkom emellertid på initiativ av enskilda entreprenörer, delvis i samarbete med olika sociala rörelser. Sällskapet för växelundervisningens befrämjande har redan nämnts. Andra föregångare formades av barnträdgårdsrörelsens pionjärer – Anna Eklund i Stockholm, Ellen och Maria Moberg i Norrköping och Maria Kjellmark i Örebro, vilka alla hade studerat vid Pestalozzi-Fröbelhaus i Berlin och som kring sekelskiftet 1900 startade seminarier för barnträdgårdsledarinnor på den kristna Fröbelpedagogikens grund.

Några decennier senare, 1934, startade Carin Ulin Södra KFUK:s Pedagogiska institut i Stockholm – och därmed kom utbildningen av barnträdgårdsledarinnor att ta en ny väg. Ulin var barnpsykolog. Hon ville grunda en uppfostran av små barn på psykologisk, empiriskt grundad kunskap och ville basera undervisningen av ledarna på psykologi och barnobservationer. Ungefär vid samma tid grundade en annan organisation ett seminarium: HSB startade Socialpedagogiska seminariet i Stockholm med Alva Myrdal som ledare. Här skulle en medveten pedagogik byggas upp, skild från Fröbelseminariets kristna filantropi, här skulle samhällsmedvetna unga kvinnor utbildas till rationella småbarnsfostrarinnor som kunde välja bland metoderna, hade god teoretisk kunskap och arbetade på jämställd fot med lärare i småskola och folkskola. Utbildningen skulle vila på vetenskapens grund.

Också utbildningar av lärare i slöjd och huslig ekonomi startades på privat initiativ med början kring sekelskiftet 1900. Även sjuksköterskornas intresseorganisation, Svensk Sjuksköterskeförening, började från 1910-talet bygga upp kurser för att vidareutbilda sjuksköterskor till vårdlärare.

Förknippad med skolans utveckling är frågan om hur normalitet och avvikelse ska definieras och hanteras och hur barn som inte uppfattas klara den ordinarie undervisningen bäst ska undervisas. Redan på 1870-talet hade utbildning av dövstumslärare inrättats i Stockholm. På 1920-talet startade Anna Sörensen den första kursen för hjälpklasslärare – en av föregångarna till senare decenniernas speciallärare. Senare kom kurser för speciallärare att ordnas av skolöverstyrelsen i form av vidareutbildning.

Mot en utbildning av lärare på vetenskaplig grund

Fortgående skolreform och stegvisa förändringar

Efterkrigstidens stora skolreformer aktualiserade förändringar av lärarnas utbildning. Den nya skolan för ett demokratiskt samhälle behövde en lärarutbildning bättre anpassad till den överbryggning mellan folkundervisning och lärdomskola som förslaget om enhetsskola gestaltade. 1946 års skolkommision utredde även lärarnas utbildning. 1950 års riksdag fattade ett principbeslut om en framtida lärarutbildning, där en ny typ av lärarutbildningsanstalter skulle inrättas för den egentliga yrkesutbildningen av ämneslärare, mellanskollärare, eventuellt småskollärare och möjligen även speciallärare. Det var det första steget mot att skapa särskilda lärarhögskolor. Reformbeslutet präglades emellertid av försiktighet. Det handlade om stegvisa förändringar, kopplade till försöksverksamhet.

Starka förhoppningar riktades nu mot den psykologiska vetenskapen och dess möjligheter att bidra till en god förberedelse för lärarens arbete. Ecklesiastikminister Josef Weijne, vilken i likhet med Fridtjuv Berg hade startat sin bana som folkskollärare, konstaterade t.ex. att lärarna i framtidens skola inte kunde undvara elementär kännedom om begåvningsprovningens metodik och andra slag av testning, liksom träning i att använda standardiserade prov och ha kunskap om grunderna för en rättvis bedömning av undervisningens faktiska resultat. Han menade också att om man en gång godtagit tesen att barnet självt skulle vara riktpunkten för lärarnas arbete så kunde kravet på god utvecklingspsykologisk skolning för de blivande lärarna inte avvisas.

1950 års beslut innebar, att visionen om en till vissa delar gemensam utbildning av den obligatoriska skolans lärare inledningsvis fick stå tillbaka för genomförandet av grundskolan. En till delar gemensam utbildning av grundskolans lärare kom inte att förverkligas förrän fyrtio år senare, kring år 1990. Principen om fortgående skolreform och stegvisa förändringar var vad som gällde.

Den första lärarhögskolan

Den första lärarhögskolan inrättades i Stockholm år 1956. Den följdes av lärarhögskolor i Malmö, Göteborg och Uppsala. Förarbetena till beslutet omfattar viktiga grundtankar, som sedan återkommit i senare lärarutbildningsreformer. En sådan grundtanke är att arbetet vid lärarhögskolan måste ha vetenskapligt underlag. De

blivande lärarna skulle få en god orientering i pedagogisk teori och få tillfälle att se och själva praktiskt pröva olika undervisningsmetoder. Systematisk pedagogisk försöksverksamhet lyftes fram som en möjlig väg att förverkliga grundidén om en fortskridande skolreform. Varje skola borde betrakta sig som en försöksskola och varje lärare söka egna vägar mot bättre metoder.

En vetenskaplig inriktning av studierna innebar i första hand att arbetet skulle ske i levande kontakt med forskningen på det pedagogiska och psykologiska området, och, om än i blygsam form, vara inordnad i den. Vetenskap och försöksverksamhet skulle bidra till att göra skolans undervisning både effektivare och bättre anpassad till målen. Ämneslärarna studerade sina ämnen vid universitetet för att avsluta med den ”egentliga yrkesutbildningen”, dvs. metodik, pedagogik och praktik, vid lärarhögskolan. Ämneslärarna utbildades för undervisning på gymnasium och den obligatoriska skolans högstadium. Mellanskollärarna studerade helt och hållet vid lärarhögskolan och utbildades för den obligatoriska skolans mellanstadium. Vidareutbildningen till speciallärare förlades till några av lärarhögskolorna på 1960-talet. De olika lärargrupperna fanns inom ett och samma lärosäte åtminstone under delar av sin studietid, men bedrev sina studier enligt skilda banor inom det gemensamma lärosätets yttre ram.

Ny kompromiss

Tio år efter 1950 års principbeslut uppdrogs åt nya sakkunniga att utreda ämnes- och klasslärarutbildningen. 1960 års lärarutbildningssakkunniga (LUS) tog klart ställning för en lärarhögskolemodell och förordade en successiv avveckling av de gamla seminarierna. Riksdagens beslut blev en kompromiss. Provåret för blivande högstadielärare och gymnasielärare ersattes av en praktisk-pedagogisk utbildning vid någon av de större lärarhögskolorna, medan universiteten fortsatte att svara för denna lärargrups ämnesstudier. Flertalet av de gamla seminarierna behölls men omvandlades till lärarhögskolor för i första hand blivande klasslärare – utan nämnvärda resurser för forskning.

Den nya stadga som utfärdades 1968 slog samtidigt i sin första paragraf fast att lärarhögskolorna hade till uppgift att utbilda lärare på vetenskaplig grund. Mål och riktlinjer betonade vikten av att lärarutbildningen blev ett led i en fortgående skolreform. För första gången inpräntades nu att de studerande borde förvärva en öppen och kritisk inställning till sin egen kommande yrkesutövning och vilja att förnya sitt arbetssätt.

En del av högskolan – 1977 års högskolereform och tiden därefter

Från 1960-talet och framåt har reformtakten vad gäller lärarutbildning varit synnerligen hög. En stor förändring som mycket starkt kom att beröra lärarutbildningarna skedde i och med 1977 års högskolereform. Till universitet och högskolor knöts nu också de stora och expanderande utbildningarna av pedagoger med inriktning mot barnomsorgen – förskollärare och fritidspedagoger, liksom utbildningarna av lärare i alla de praktiska och estetiska ämnena samt utbildningen av vårdlärare.

Förskolan och utbildningen av dess lärare hade åren dessförinnan utretts av Barnstugeutredningen, vars betänkande om utbildning av personal för förskola och fritidshem presenterades 1975 och hade titeln *Utbildning i samspel*. Samverkan och samspel är en grundläggande tankefigur i betänkandet. Problemorienterade studier, lagarbete, integration av teori och praktik och att bygga på de studerandes tidigare erfarenheter som utgångspunkt för studierna präglar den utbildning som föreslogs. Utbildningen skulle omfatta tre block: kommunikation, omvärldsorientering och pedagogik. Dialogpedagogik blev ett honnörsord. Förskoleseminarierna – som alltså nu blev institutioner inom högskolan – var bärare av sinsemellan delvis lite olika traditioner, som förenade en praktisk omsorgsrationalitet med ambitioner att utveckla och knyta an till psykologisk forskning. Barnobservationer var här ett viktigt redskap. I praktiken kom det utvecklingspsykologiska spår som redan tidigare var starkt i utbildningen att något skifta inriktning och ytterligare förstärkas, samtidigt som utbildningen utmanades av strömningar i tiden som förespråkade en samhällskritisk uppläggning av studierna.

Också utbildningarna för lärare i de praktisk-estetiska ämnena hade förändrats radikalt under åren före och kring högskolereformen. Vid Konstfack hade ett bildanalytiskt, kritiskt perspektiv steg för steg tagit form i lärarutbildningen och kommit att dominera över de äldre tekniska och konstpsykologiska traditionerna. Musklärarutbildningen förändrades såtillvida att den tidigare tonvikten vid västerländsk konstmusik ersattes av en vidare syn på musik och musikkultur. De blivande gymnastiklärarnas utbildning innefattade nu betydligt mer idrott – kroppsövningskulturen med rötter hos Per Henrik Ling hade utmanats och omgestaltats. Vårdlärarutbildningen, som före 1977 dominerats av systematisk metodträning, och där föreläsarna för medicinsk vetenskap var starka, omvandlades till en utbildning med betydande personlighetsutvecklande inslag och stort engagemang för att bygga upp forskning på sina egna villkor. Utbildning av yrkeslärare knöts till en del lärarhögskolor i form av praktisk-pedagogisk påbyggnad och vände sig till personer med kvalificerat yrkeskunnande.

Traditionella principer för urval av kunskapsinnehåll i högre utbildning utmanades i och med högskolereformen. Vetenskapsbaserad kunskap ställdes mot kunskap grundad i andra praktiker. Spänningen mellan praktiskt lärarkunnande å den ena sidan, och en vetenskaplig rationalitet å den andra, blev föremål för avsevärd diskussion – en diskussion som åter är högaktuell. Forskningsanknytning blev viktigt, och överbryggande vägar för att lärare skulle bli behöriga att söka forskarutbildning tillkom. En rad olika lärarutbildningar förenades nu i samma lärosäte. Innehållsligt bedrevs de dock relativt åtskilda från varandra, även om ansatser gjordes att integrera perspektiv, utbyta erfarenheter eller genomföra försök med samverkan.

Samlad utbildning av grundskolans lärare

Utbildningen av lärare för den obligatoriska skolan kom att utredas på nytt under 1970-talet. Och nu resulterade detta i ett förslag om en i princip samlad utbildning av grundskolans lärare. Den nya lärarutbildning som riksdagen efter intensiva debatter och kompromisser beslutade om 1985 och som startade 1988 skedde enligt ett omlottsystem med en inriktning mot grundskolans år 1-7 och en annan mot grundskolans år 4-9. Ämnesstudierna stärktes för 1-7-lärarna, pedagogik och metodik fick däremot minskat utrymme jämfört med klasslärarutbildningen. Didaktik skulle

länkas till ämnesstudierna, som skulle ske i större block än i den tidigare ämneslärarutbildningen. Forskningsanknytningen skulle stärkas.

Genomförandet av 1988 års grundskollärarutbildning ägde rum samtidigt som hela skolans och högskolans styrsystem radikalt omvandlades. Styrning via ganska detaljerade regler om vad som var tillåtet och hur arbetet skulle ske ersattes till stora delar av styrning mer mot mål, ramar och resultat. Ansvar för besluten om hur målen på bästa sätt skulle nås flyttades från statsmakt till kommun och skola. Kraven på lärarna skiftade gestalt – förmåga till lokalt läroplansarbete, samarbete i arbetslag, uppföljning och utvärdering trädde fram som viktiga delar i en professionell kompetens.

I spåren av dessa förändringar av grundskollärarutbildningen ersattes de olika gymnasielärlinjerna av ett gemensamt utbildningsprogram med olika inriktningar som ledde till gymnasielärarexamen. Speciallärarutbildningen ersattes av en fördjupad specialpedagogisk påbyggnadsutbildning, medan utbildningen av grundskollärare nu skulle ge förberedelse för att klara vanliga skolsvårigheter inom klassens ram.

Gemensamt program för lärares utbildning – och sedan?

Från 2001, efter förnyad utredning, utbildas lärare för i det närmaste alla skolformer och ämnen i ett gemensamt program med olika inriktningar. Behov av fördjupning av såväl det vetenskapliga som det praktiska kunskapsintresset i utbildningen, och förstärkning av det gemensamma i pedagogernas förändrade och mer kvalificerade professionella uppdrag, motiverade 2001 års radikala reform av lärarnas utbildning. Först genom denna reform fick alla lärarkategorier en utbildning som gav behörighet för forskarutbildning. Samtidigt avsattes resurser för att bygga upp och vidareutveckla forskning med anknytning till lärarutbildning och pedagogisk yrkesverksamhet.

Flertalet äldre lärarexamina ersattes nu av en enda, samlad lärarexamen med olika utgångar. Utbildningen skulle bestå av tre väl integrerade områden: ett allmänt utbildningsområde, med den för alla lärare gemensamma grunden, ett område med inriktningar mot ämne eller ämnesområden, och ett med specialiseringar som avser fördjupning eller breddning. Var och en av de äldre yrkestraditionerna har med andra ord inte längre självklart något eget område att förvalta.

När detta skrivs, år 2009, står lärarnas utbildning inför en ny stor omorganisation. Beslut om dess närmare utformning är ännu inte fattat.

Avslutande ord

Omvandlingarna som tecknats i det föregående måste ses i ljuset av de stora skiftena i tiden. I detta fågelperspektiv urskiljer sig några tydliga drag.

Utbildningarna till lärare har åtminstone från 1800-talets mitt förenat teoretiska studier med praktiskt arbete, ofta i en särskild skola eller barnträdgård knuten till ett seminarium. I den tidiga seminariekulturen ter sig gränserna oklara mellan vad som utgjorde den praktik där blivande lärare lärde sig hur man gör genom att själv följa i handledarens spår i klassrum, teckningssalar, slöjdsalar, gymnastiksalor och barnträdgårdar, och den praktik där mer generell kunskap om detta görande lärdes ut i seminariets lärosalar. Isärhållning eller integration av teoretiska och praktiska utbildningsinslag har varit en aktuell fråga allt sedan utbildning av lärare började organiseras.

Ett annat spänningsfält kommer till uttryck mellan å ena sidan moral och yrkesetik, å andra sidan kunskap och vetenskap. Formuleringarna och referenserna har skiftat, men utöver uppdraget att förmedla kunskap har lärare i såväl lärdomsskola som folkundervisning alltid haft ett viktigt moraliskt uppdrag och lärarutbildningarna haft i uppgift att forma och utveckla den goda läraren som moraliskt subjekt. Samtidigt vidgas och fördjupas över tid de kunskaper och de praktiska förmågor som lärarna förväntas utveckla. Allt tydligare har ett vetenskapligt kunskapsintresse lyfts fram i syfte att främja lärares bildning. Från att inledningsvis mer eller mindre okritiskt följa förlagor eller tillämpa en given metodik förväntas läraren idag ha förvärvat ett vetenskapligt förhållningssätt och behörighet för forskarutbildning.

Under senare delen av 1900-talet började olika lärarutbildningar föras närmare varandra i syfte att brygga över mellan traditioner från lärdomsskola och folkundervisning. Processen har varit synnerligen dynamisk. Under större delen av lärarutbildningarnas 1900-talshistoria har diskussionen också varit intensiv kring vilket utbildningsinnehåll som bör vara gemensamt för flera lärarkategorier och vilket innehåll som bör vara specifikt. De organisatoriska reformerna har varit många. Genomförandet av de senaste lärarutbildningsreformerna har skett samtidigt som hela skolans, liksom högskolans, styrsystem radikalt omvandlats. Diskussionerna har rört sig i spänningsfälten mellan vetenskap och praktisk lärarkunskap och mellan lärarutbildning som universitetsutbildning eller lärarutbildning som del i en skolreform. Att alla lärargrupper nu får en utbildning som ger behörighet för forskarutbildning är viktigt för professionen.

Med den omstrukturerad av skolans styrning som tagit form i ljuset av en internationell utveckling kan samtidigt konstateras, att skolans arbete allt mer riskerar få drag av verksamhet på en marknad, där frågor om hur resultat skall redovisas, och vem läraren skall svara inför, har skiftat innebörd. Läraren riskerar att göras redovisningsskyldig i en företagsekonomisk, teknisk-byråkratisk styrningsfilosofi, snarare än bär ansvar i relation till barn, samhälle, kolleger och föräldrar som del av sin pedagogiska yrkesetik. Arbete för att stärka en professionell kultur, där läraren gestaltar ett pedagogiskt, demokratiskt ansvar och inte ett tekniskt-företagsekonomiskt, ser jag som en central uppgift för dagens lärare och deras kårsammanslutningar. Inte minst då blir kunskap om lärarnas och deras utbildningars historia viktigt.

Litteratur

Berg, Fridtjuv (1883). *Folkskolan som bottenkola. Ett inlägg i en viktig samhällsfråga*. Stockholm.

Bruce, Nils O. (1942). Fridtjuv Berg. I *Svenska folkskolans märkesmän*, s. 43-60. Red. Arvid Gierow. Lund: Gleerups.

Brändström, Sture & Wiklund, Christer (1995). *TVå musikpedagogiska fält. En studie om kommunal musikskola och musikleärodbildning*. Umeå universitet. Akademiska avhandlingar vid Pedagogiska institutionen, 37.

Domfors, Lars-Åke (2000). *Döfstumlärare – specialpedagog – lärare för döva och hörselskadade*. Örebro universitet. Örebro Studies in Education, 1.

Eliasson, Eva (2009). *Metod, personlighet och forskning. Kontinuitet och förändring i vårdlärodbildarnas kunskapskultur 1958-1999*. Stockholms universitet. Avhandlingar från Pedagogiska institutionen, 159.

Elgqvist-Salzman, Inga (1993). *Lärarinna, kvinna, människa*. Stockholm: Carlssons.

Florin, Christina (1987). *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906*. Umeå universitet. Acta Universitatis Umensis.

Florin, Christina & Johansson, Ulla (1993). "Där de härliga lagrarna gro...". *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1906*. Stockholm: Tiden.

Folkundervisningskommitténs betänkanden I-V (1911-1914). Stockholm: Norstedts.

Fransson, Karin & Lundgren, Ulf P. (2003). *Utbildningsvetenskap – ett begrepp och dess sammanhang*. Stockholm: Vetenskapsrådet. Vetenskapsrådets rapportserie, 1.

Fähræus, Rudolf (1943). *Högre Lärarinneseminariums historia*. Stockholm: Norstedts.

Gustafsson, Clas (1911). Statistiska utredningar angående folkskoleseminariernas elever under åren 1866-1910. I *Folkundervisningskommittén, FUK I:3*. Stockholm: Norstedts.

Gustafsson, Jonas (2000). *Så ska det låta. Studier av det musikpedagogiska fältets framväxt i Sverige 1900-1965*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education, 91.

Halldén, Olle (1988): Kungl. Gymnastiska Centralinstitutet 1813-1963 – en historisk återblick. I *Kungl. Gymnastiska Centralinstitutet–Gymnastik- och idrottsbögskolan i Stockholm 1963-1988*, s. 10-71. Stockholm: GIH.

Hartman, Sven G. (2005). *Det pedagogiska kulturarvet*. Stockholm: Natur och Kultur.

Hatje, Ann-Katrin (1999). *Från treklang till triangeldrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880-1940-talen*. Lund: Historiska Media.

Holmberg, Annelie (2009). *Hantverksskicklighet och kreativitet. Kontinuitet och förändring i en lokal textillärarutbildning 1955-2001*. Uppsala universitet. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Textilia, 1.

Hägglund, Kent (red.) (2006). *Ständigt i stöpsleven. Lärarhögskolan i Stockholm under fem decennier*. Stockholm: HLS Förlag.

Johansson, Jan-Erik (1992). *Metodikämnet i förskollärarutbildningen. Bidrag till en traditionsbestämning*. Göteborgs universitet. Acta Universitatis Gothoburgensis.

Johansson, Ulla (2000). *Normalitet, kön och klass. Liv och lärande i svenska läroverk 1927-1960*. Stockholm: Nykopia. www.books-on-demand.com

Key, Ellen (1900). *Barnets århundrade*. Stockholm: Bonniers.

Kinberg, Sven A. (1961). *S. A. Kinbergs dagbok. Anteckningar från seminarie- och lärarår i Göteborg*. Red. Olof Em. Olsson. Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria. ÅSU, 105.

Landahl, Joakim (2006). *Auktoritet och ansvar. Lärares fostrans- och omsorgsarbete i historisk belysning*. Doktorsavhandling. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Larsson, Lars (2001). *Industri- och hantverksutbildning under två sekel*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. ÅSU, 194.

Lindberg, Owe (2002). *Talet om lärarutbildning*. Örebro universitet. Örebro Studies in Education, 5.

Lindensjö, Bo & Lundgren, Ulf P. (2000). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS Förlag.

Linné, Agneta (1996). *Moralen, barnet eller vetenskapen? En studie av tradition och förändring i lärarutbildningen*. Stockholm: HLS Förlag. Studies in Educational Sciences, 6.

Linné, Agneta (2005). Kropp och själ i lärares utbildning. I Karin Redelius & Håkan Larsson (red.) *Leve idrottspedagogiken. En vänbok tillägnad Lars-Magnus Engström*, s. 221-238. Stockholm: HLS Förlag.

Linné, Agneta (2003). Hedwig Sidner. I *Svensket Biografiskt Lexikon*, band 32, s. 130-133. Stockholm.

Linné, Agneta (2006). Om traditioner, reformer och lärares utbildning. I Kent Hägglund (red.) *Ständigt i stöpsleven*, s. 14-44. Stockholm: HLS Förlag.

Linné, Agneta (2007). Några vägval i lärarutbildningens historia. *Vägval i skolans historia. Tidskrift från Föreningen för svensk undervisningshistoria*, 7(1), 4-9.

Linné, Agneta (2007). The lesson as a pedagogic text. I Ian Westbury & Geoffrey Milburn (red.) *Rethinking Schooling. Twenty-five years of the Journal of Curriculum Studies*, s. 48-77. London: Routledge.

Linné, Agneta (2009). *Den goda läraren – en fråga om moral och social integration*. Kapitel till kommande antologi från projektet "Läraren i samhällsomvandlingen 1940-2003: den goda läraren på skilda samhälleliga arenor". Örebro universitet, Pedagogiska institutionen.

Ljunggren, Stina (1988). Organisatoriska och pedagogiska förändringar under åren 1963-1988. I *Kungl. Gymnastiska Centralinstitutet – Gymnastik- och idrotts högskolan i Stockholm 1963-1988*, s. 72-100. Stockholm: GIH.

Lundahl, Christian (2005). Karin Boye och hennes seminariekamrater – reproducerade för reproduktion? Examensarbeten som historiskt källmaterial. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*. <http://www.upi.artisan.se/>

Lundvall, Suzanne & Meckbach, Jane (2003). *Ett ämne i rörelse. Gymnastik för kvinnor och män i lärarutbildningen vid Gymnastiska Centralinstitutet/Gymnastik- och idrotts högskolan under åren 1944 till 1992*. Stockholm: HLS Förlag. Studies in Educational Sciences, 65.

Lärarhögskolan i Stockholm 1956-1996 (1996). Av Erik Blix, Jon Naeslund, Ingemar Nilsson & Owe Serrander, red. Gerhard Arfwedson. Stockholm: HLS Förlag.

Nilsson, Anders (2008). *Yrkesutbildningen i Sverige 1850-1910*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. ÅSU, 208.

Nordström, Gert Z. (1994). Bildlärarutbildningen. I *Tanken och banden. Konstfack 150 år*, s. 352-385. Stockholm: Page One Publishing AB.

Petterson, Lars (1992). *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer inom svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism 1809-1860*. Uppsala universitet. Acta Universitatis Upsaliensis.

Prop. 1950:219. *Riktlinjer för lärarutbildningens ordnande*.

Prop. 1999/2000:135. *En förnyad lärarutbildning*.

Richardson, Gunnar (2004): *Svensk utbildningshistoria*. 7-e uppl. Lund: Studentlitteratur.

Rudenschöld, Torsten (1856). *Svenska folkskolans praktiska ordnande*. Göteborg: Hedlund & Lindskog.

Rohlin, Malin (2001): *Att styra i namn av barns fritid*. Stockholm: HLS Förlag. Studies in Educational Sciences, 41.

Schill, Britta (1973): *Ideal och realitet i dagens förskollärarutbildning*. Stockholm: Akademiförlaget.

SFS 1842:19. *Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga angående Folk-undervisningen i Riket*.

SFS 1914:133. *Kungl. Maj:ts nådiga stadga för statens folkskoleseminarier*.

SFS 1968:318. *Kungl. Maj:ts stadga för lärarhögskolorna*.

Sjöstrand, Wilhelm (1965): *Pedagogikens historia III:2. Utvecklingen i Sverige under tiden 1809-1920*. Lund: CWK Gleerups Förlag.

- Skog-Östlin, Kerstin (1984). *Pedagogisk kontroll och auktoritet*. Malmö: Liber Förlag.
- Skog-Östlin, Kerstin (2005). *Att bryta ny mark*. Örebro universitet. Rapporter från Pedagogiska institutionen, 11. <http://www.diva-portal.org/oru/>
- SOU 1948:27. *1946 års skolkommissons betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling*.
- SOU 1952:33. *Den första lärarhögskolan*.
- SOU 1965:29. *Lärarutbildningen*.
- SOU 1973:2. *Högskolan*.
- SOU 1975:67. *Utbildning i samspel*.
- SOU 1978:86. *Lärare för skola i utveckling*.
- SOU 1999:63. *Att lära och leda – en lärarutbildning för samverkan och utveckling*.
- SOU 2008:109. *En hållbar lärarutbildning*.
- Svensk Lärartidning*.
- Sörensen, Anna (1923). Folkskolan som bottenskola. I *Elfte svenska seminarilärarmötet*, s. 16-23.
- Sörensen, Anna (1928). Kristendomsundervisningen enligt 1919 års undervisningsplan. I K. Nordlund, A. Sörensen & S. Wikberg (red.) *Arbetsättet i folkskolan, VI*. Stockholm: Norstedts.
- Sörensen, Anna (1930). *Växelundervisningssällskapets normalskola och Folkskoleseminariet i Stockholm 1830-1930*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tallberg Broman, Ingegerd (1991). *När arbetet var lönen. En kvinnohistorisk studie av barnträdgårdsledarinnan som folkuppföstrare*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Tallberg Broman, Ingegerd (2002). *Pedagogiskt arbete och kön. Med historiska och nutida exempel*. Lund: Studentlitteratur.
- Tellgren, Britt (2008). *Från samhällsmoder till forskarbehörig lärare. Kontinuitet och förändring i en lokal förskollärarutbildning*. Örebro universitet. Örebro Studies in Education, 24.
- Wilmenius, Karin (1999). *Folkskollärarinnor i Stockholm*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. ÅSU, 190.
- Åsén, Gunnar (1982). *Från avbildning till fritt skapande*. Stockholm.
- Ödman, Per-Johan (2007). *Tolkning förståelse vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Andra reviderade uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Artikeln har skrivits för webbplatsen Lärarnas historia och publicerades i mars 2010. För källreferens ange: Författare, Artikelitel, www.lararnashistoria.se, 2010.